

határolására szolgáló modelleket, melyek első-sorban a térrel, ezen belül a távolsággal és a tömeggel számolnak.

A VII.–VIII.–IX. fejezetek különböző módszereket sorakoztatnak fel, de mindegyikük hasonló területi problémák feltárására, kutatására alkalmas, mégpedig a területi gazdasági struktúra, gazdasági szerkezet s ezeknek a területi vetületeinek kérdéseire keresik a választ. A VII. fejezetben RECHNITZER J. az input-output analízis modelljét mutatja be Baranya megyei esettanulmányaival alátámasztva. Röviden ismerteti a matematikai modellt, melyet az ágazati kapcsolatok mérlegének felhasználásával egy adott terület gazdasági szerkezetének belső és külső kapcsolatainak feltárására használ fel. A szerző a módszer elterjedésének legnagyobb gátját abban látja, hogy az alkalmazásához szükséges adatokat csak a gazdasági egységektől lehetséges beszerezni. A VIII. fejezet a gazdasági függvények alkalmazási lehetőségeit tárgyalja a gazdaságföldrajzban. A szerző, SIMON I., a Cobb-Douglas féle termelési függvényeket mutatja be, és a körzetek közötti gazdasági folyamatok feltárására és optimalizálására használja fel. Rendkívül újszerű és a hazai területi vizsgálatokban még alig használt modelleket sorakoztat fel SIKOS T.T. a IX. fejezetben, amelyben a játékelmélet alkalmazhatóságát mutatja be a területi kutatásban. A modellek lehetőséget

adnak egy termelési komplexum vagy terület optimalizálására. A szerző is inkább távlati lehetőségeket lát ezekben a módszerekben, s a jövő kutatóinak ad ötleteket a játékelmélet modelljeinek felhasználására.

A könyv utolsó fejezete a gráfelmélet alkalmazhatóságát mutatja be egy már elvégzett vizsgálaton keresztül. SIMON I. az alföldi közúthálózat topológikus vizsgálatát végezte el, s betekintést ad a gráfelmélet gazdaságföldrajzban történő további alkalmazhatóságáról.

A szerkesztő munkáját dicséri a kötet matematikai jelölésrendszerének összehangolása, mely elősegíti a különböző fejezetek kapcsolódási pontjainak gyors megtalálását és követhetőségét. Feltétlenül elismerésre méltó a fejezetekre bontott irodalomjegyzék, melyben mindenki az általa kiválasztott módszerhez megkaphatja a rendkívül részletes magyar és nemzetközi cikkek és szakkönyvek listáját, hogy ebből témájának és érdeklődési körének megfelelően, akár a matematikai módszerhez, akár annak felhasználási lehetőségeihez hozzájusson. Mi, a felhasználók köszönettel tartozunk SIKOS T. TAMÁS-nak, aki alapos szerkesztői munkájának köszönhetően egy jól áttekinthető, könnyen kezelhető, világosan fogalmazott módszertani könyvet bocsát rendelkezésünkre.

Szőrényiné Kukorelli Irén

GÁSPÁR GABRIELLA: HAT FALU HAT SORSA

(MTA RKK Kutatási Eredményei, Pécs, 1986. 114 p.)

Településhálózatunkat a múltból örököltük, és a jelenben formáljuk a jövő számára. Az egyes történelmi korszakok, a gazdasági fejlődés és a társadalmi átalakulás, a változó politikai rendszerek – ha eltérő mértékben is – alakították, alakítják át a települések belső képét, az ott élő emberek gondolkodását, életmódját, egymáshoz való viszonyát stb. A társadalomtudományok művelői évtizedek óta kutatják az átalakulás (a fejlődés és hanyatlás) általános vonásait, illetve helyi sajátosságait. A két világháború között kibontakozó szociográfiai irodalom elsősorban a magyar

paraszti társadalom kirívó ellentmondásait, a megoldásra váró szociális problémákat tárta fel megrázó erővel. Hasonló pozitív kezdeményezés volt a föld- és a néprajztudósoké is, akik a különböző településtípusokat történelmi fejlődésükben vizsgálták. A felszabadulás utáni évtizedekben a közgazdasági és földrajzi szakirodalom elsősorban a statisztikai adatok segítségével elemezte a termelőerők területi átrendeződését, a vándorlási veszteség és nyereség településenkénti változásait. A hetvenes években az urbanizáció kibontakozása szükségszerűen együtt járt e folyamat ellentmon-

dásainak megjelenésével. A városok egy részének túlnépesedése, a városi infrastruktúra hiánya, az új városi népesség „gyökértelenségéből” fakadó deviáns magatartási formák elterjedése jellemezte az egyik oldalt, míg a másik oldalon az ország egyes térségei és a falusi települések nagy része gyorsuló ütemben elvesztették népességük jelentős hányadát. Így fogalmazódott meg mind a társadalom, mind pedig a politikai vezetés igénye arra, hogy miként lehetne fokozni a kisvárosok és a falvak népességmegtartó erejét. Ezekhez a vizsgálatokhoz, valamint az elmaradt területek hatékony fejlesztési programjának kidolgozásához számos tudományág együttműködésére volt szükség (jog, gazdaság- és társadalomtörténet, földrajz, közgazdaságtan, szociológia stb.). A kutatási feladatok között szerepelt például a vidéki ipartelepítés előkészítése, a szabad munkaerő felmérése, az életminőség vizsgálata, a racionálisabb közigazgatási módszerek alkalmazása stb. Az MTA RKK egyik kutatási programja is ezeket a feladatokat igyekszik összehangolni, megvalósítani. E kutatók egyik dokumentuma GÁSPÁR GABRIELLA: Hat falu hat sorsa c. tanulmánya.

A szerző által vizsgált hat település – Bóly és öt társközsége: Borjád, Töttös, Kis- és Nagybudmér, valamint Pócsa – az 1977. évi területi átszervezés óta képez egy közigazgatási egységet. A települések Pécsről keletre mintegy 35–40 km-re, illetve Mohácstól nyugatra 20–25 km-távolságra, a Baranya-dombság és Villányi-hegység által határolt, enyhén dombos jellegű természeti környezetben találhatók. A Pécs–Villány–Mohács vasútvonal kb. 3–10 km-re közelíti meg az említett falvakat, amelynek együttes népességszáma hatezer körüli. GÁSPÁR GABRIELLA kutatásai célját a következőképpen foglalta össze: „egy kis terület településeinek működő helyi társadalmak jellegzetességeinek és hasonlóságainak vizsgálata a történeti folytonosság és a megszakítottság szellemében.” A tanulmány szerkezete jól áttekinthető, és végig érvényesül a szerző célkitűzése: „A társadalomszerkezet kialakulásának történeti előzményeiről” a XVIII. század elejétől a felszabadulásig. A falvak újkori története jellegzetes Kárpát-medencei történelem. A török háborúk pusztításai nyomán néptelené vált dunántúli területekre megindult a délszlávok (elsősorban falcok) bevándorlása, majd pedig a XVIII. század első felében a szervezett német telepítés. Kiegészítésként megjegyezhet-

jük, hogy Bóly és környéke ahhoz a magyarországi németek által lakott területsávhoz kapcsolódott, amely Soprontól a Bakonyon át, Baranya és Tolna megyén keresztül a Bácskáiig, illetve a Bácskától egészen az Aldunáig húzódott. A XX. század első hét évtizedéig itt élő ráccok (Borjád, Töttös, Pócsa, Nagybudmér) azoknak a szerb szórványoknak a részei voltak, amelyek szintén a XVIII. század folyamán jöttek létre a Duna mentén haladva egészen Szentendre vonaláig.

A magyarországi németek asszimilációja már a reformkorban megindult és a dualizmus évtizedeiben egyre erőteljesebbé vált. Amíg a városi német polgárság (főleg a dunántúli és alföldi) szinte teljesen elmagyarosodott, és a felemelkedő német anyanyelvű paraszti-kispolgári származású értelmiség a magyar középosztály részévé vált, addig a zártabb paraszti közösségek még a két világháború között is megőrizték német jellegüket. Joggal állapítja meg a szerző a negyvenes évek elejéről: „A helyi társadalmak struktúrájában elsődleges elkülönülést jelentettek a nemzetiségi különbségek...”

A két világháború közötti időszakban az egykor még igen jelentős szerb etnikum lélekszáma és összlakosságon belüli aránya – a Jugoszláviába történő önkéntes átköltözés következményeként – minimálisra csökkent. (1880-ban még közel 20 %, 1941-re pedig már csak 1,5 %.) Ugyanakkor a német lakosság aránya növekvő tendenciát jelzett. (1880-ban még 73 %, 1941-ben pedig már 81 %.) A magyar etnikum aránya szintén emelkedő. (1880-ban kb. 5 % körüli, 1941-ben kb. 17 %.) A magyarság gyarapodását két okkal magyarázhatjuk: egyrészt a környező magyar falvakból, de még a trianoni határokon túli területekről is magyarok költöztek be elsősorban Bólyra, másrészt pedig – s ez a folyamat is inkább Bólyt érintette – megindult egy arányaiban még nem számottevő asszimilációs folyamat (iparos és értelmiségi rétegek).

Az etnikai viszonyok elemzése mellett nem hanyagolta el GÁSPÁR GABRIELLA a gazdasági és társadalmi szerkezet átalakulásának bemutatását sem. Véleménye szerint: a vizsgált települések között már 1945 előtt is létezett egyfajta „hierarchia”. Bóly nagyközség „modernnek” tekinthető társadalmi szerkezettel rendelkezett, ugyanis itt viszonylag magas volt (50 % felett) a nem mezőgazdasági keresők aránya. A zárt német paraszti társadalom mellett jelen volt már egy vegyes magyar, illetve

német eredetű iparos és értelmiségi réteg a maga eltérő szokásaival, értékrendjével, valamint egy zömmel magyarokból álló cseléd-réteg is élt itt. A további öt kisközségre a zárt német paraszti társadalom volt a jellemző, annak ellenére, hogy Borjád és Töttös bizonyos „modernizációs” jegyeket is felmutatott.

Milyen események és hogyan bontották meg az évtizedek, évszázadok alatt kialakult „modellt”? Érvényesült-e a történeti folytonosság? Ezekre a kérdésekre kapunk választ a tanulmány második részében. A szerző a mélyinterjúkra alapozva elemzi a felszabadulás utáni népeségmozgások eseményeit, okait: a németek kitelepítésének problémáját, a magyar-csehszlovák lakosságcserét és az úgynevezett belső telepítést. A hazai történettudomány – szakítva a korábbi egyoldalúan negatív szemlélettel – a hetvenes évektől kezdve árnyaltabban vizsgálja a magyarországi németek második világháborús szerepét. (TILKOVSKÝ LÓRÁNT: Ez volt a Volksbund. Bp. 1978.)

Az egyes német települések helyi sajátosságait (kik és miért vagy éppen miért nem csatlakoztak a Volksbundhoz?; az 1941. évi népszámlálás idejének helyi politikai viszonyait, a II. világháború befejezését követő számonkérés településenkénti eltérő vonásait) még nem tárták fel kellően. Így a tanulmányban közölt beszélgetések a történészek számára is értékes adatokat jelenthetnek. Ezeket a kérdéseket boncolgatta GYARMATI LÍVIA: Együttélés c. filmje is, amelynek országos visszhangja támadt.

Érdeklődéssel olvashatjuk a nagy mezőgazdasági kultúrával rendelkező mátyusföldi Nyegyed egykori lakosainak visszaemlékezéseit az 1947–48-ban lebonyolított magyar-csehszlovák lakosságcseréről. Az 1954-től ismét Csehszlovákiához kerülő színmagyar falu négy és fél ezres lakosságából mintegy másfél ezer személyt telepítettek át a csehszlovák hatóságok Magyarországra, ahol részint a kitelepített németek helyére (Baranya, Tolna megye) és az önként kitelepülő szlovákok által visszahagyott ingatlanokba (Csanád megye) irányították őket.

A tanulmány harmadik fejezete: „A társadalmi csoportok mai elkülönülésének gyökerei a vizsgált településeken” címet kapta. A német eredetű őslakosság, a felvidéki betelepültek: az úgynevezett cseszko magyarok, a belföldi telepések és a cigányok együttéléséből fakadó problémákat tárja fel. A hagyományok továbbélése, a régi és az új értékrend, az egyes településeken élők közösségformáló erői mind

szerepelnek a vizsgált szempontok között. A továbbiakban részletes képet kapunk a megváltozott gazdasági, társadalmi feltételekről: tsz-szervezés, az állami gazdaság, majd a mezőgazdasági kombinát megalakulása, új ipari munkahelyek létesítése. Végül az összegzésben a szerző a szakirodalom alapján elemzi az egyes falvak jelenlegi helyzetét és várható kilátásait. A bővülő társadalmú, funkciógazdaság Bóly jelenti az egyik pólust, míg a hanyatló társadalmú, funkciószegény Kisbudmér a másik végeletet.

Bóly, amely ugyan elvesztette őslakosságának mintegy 40 %-át, meg tudta újítani önmagát: munkahelyet teremtett, kiépítette az infrastruktúrát, és a közigazgatási rendezés is e település segítségére volt. Az ideköltöző „idegenek” megtalálták számításukat, s véglegesnek tekintették lakóhelyüket. A többi település a megújulásra különböző okok miatt kevésbé volt képes. (Természetesen ezeket is részletezi a tanulmány.) Az egész munkára az áttekinthetőség, a világos és olvasmányos stílus a jellemző. A történeti elemzést nagyon jól egészítik ki a táblázatok, statisztikai adatok és az előzőekben már értékelt mélyinterjúk. A tanulmány történeti részében előfordul ugyan egy-két pontatlanság, ez azonban nem csökkenti az igen színvonalas munka értékét. (A német anyanyelvű és nemzetiségű lakosság kitelepítésénél az 1941. évi népszámlálás bevallásait vették alapul, nem pedig az 1938. évi, vagy a magyar-csehszlovák lakosságcsere keretében Magyarországra települő felvidéki magyarokat az első hetekben – 1947 április–május – a kitelepített németek helyére költöztették, később – 1947 nyarától – párhuzamosan telepítettek a német, illetve a visszamaradt szlovák ingatlanokba.)

Hiányérzetünk csak egyetlen ponton támadt: a tanulmányt hasznos lett volna kiegészíteni egy térképvázlattal, amely a vizsgált településeket földrajzi környezetükben tünteti fel.

Hat falu alig hatezer lakosának sorsát követhettük nyomon, de az ő sorsuk, múltjuk, jelenük a 10,5 milliós magyarság múltja, jelene is. A tanulmányból számos ötletet meríthet a szociológiai, a történeti kutatás, hasznosan forgathatják a honismereti gyűjtőmunkát végzők, a szűkebb-tágabb környezetüket megismerni kívánó érdeklődők is. Ezért célszerű lenne a tanulmány gondolatait szélesebb körben megismertetni.

Kugler József